

*MƏQALƏ***Samir Səttarov**

Təhsil şöbəsinin müdiri, sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru

*samir@bk.ru***221**

1 (16) 2020

Adam Mitskeviç polyak romantizminin banisi mövqeyində

XVIII əsrin sonu – XIX əsrin birinci yarısına Avropada və Rusiya imperiyasının tərkibinə daxil olan Polşa Krallığında romanizm ədəbi cərəyanı genişləniş inkişaf edən bir dövr kimi ədəbiyyat tarixinə yazılmışdır. Romantizmin meydana gəlməsi, ilk növbədə, şəxsiyyətin sərhədsiz azadlığı və onun yaradıcılıq imkanlarını vurğulayan Böyük Fransa İnqilabı hadisələri ilə əlaqədar olmuşdur.

Həm Qərbi Avropa, həm də Polşa romantizminin əsasında dünyada və cəmiyyətdə mövcud olan ziddiyyətlər və insanın mənəvi cəhətdən məhv olunması kimi məsələlər durmuşdur.

Belə ki, Polşada romantizmin yaranması güclü ictimai-siyasi sarsıntılarla əlaqədar idi. O zaman Polşa Prussiya, Avstriya və Rusiya tərəfindən bölüşdürülmüş və dövlətçiliyindən məhrum edilmişdir. Polyaklar üçün bütün vacib qərarlar Berlin, Vyana və Peterburqda qəbul edildi. Rusiya çarizminin Polşa Krallığı ərazisindəki zülmverici siyasəti isə polyak xalqı arasında geniş narazılığa səbəb olurdu.

Polyaklar üçün bu çətin dövrdə polyak ziyalıları və mütərəqqi insanların arasında Fransa İnqilabının filosofları və xadimləri tərəfindən irəli sürülən fikirlər, o cümlədən polyak romantizminin inkişafına töhfə verən fərdi azadlıq ideyası geniş yayılmağa və dəstək almağa başladı. Polyak romantizminin sonrakı inkişafı Polşa Krallığında baş verən milli azadlıq hərəkatları və üsyanlar ilə sıx bağlı idi. Azadlıq, müstəqillik və tərəqqi ideyalarının uğursuz qalması, insanlar arasında mövcud olan

reallıqdan narazılıq və ümitsizliyə səbəb olurdu. Beləliklə, polyak romantizminin yaranması və inkişafı gündəlik həyatdan qaçmaq və başqa bir “fərqli”, çox vaxt uydurulmuş dünyanın axtarışı və yaradılması cəhdləri ilə əlaqədar idi.

Başqa sözlə, ümitsizlik, gündəlik reallıqdan narazılıq, polyak romantik yazıçı və şairlərini mövcud olan reallıqdan uzaqlaşdırıb, fərqli (çox vaxt) uydurulmuş digər hislər, anlayışlar və qanunlarla idarə olunan özlərinə məxsus bir “dünya” yaratmağa vadar edirdi.

Beləliklə, romantiklərin təsəvvüründə onların ideallarına cavab verməyən və əziyyət çəkdiyi “real dünya” ilə yanaşı özlərinəməxsus ideal və qəhrəmanlıq, yüksək arzular dünyası mövcud idi.

Məhz ona görə romantiklər öz əsərlərində daha çox qəhrəmanlıqla, cəsarətlə, romantik sevgiyə, təbiətin gözəllikləri ilə dolu olan Antik dövr, Orta əsrlər, Şərq, uydurulmuş dünyalar və ölkələr mövzularına müraciət edirdilər.

XVIII əsrin sonu - XIX əsrin əvvəlləri Avropada millətlərin yaranmasının son mərhələsi kimi səciyyələnir. Bu dövrdə polyak romantik yazıçıları və şairləri öz əsərlərində ölkələrinin tarixinə, xalq həyatına, polyak dilinə, polyak adət və ənənələrinə müraciət etməyə başladılar. Bu səbəbdən polyak romantikləri əsərlərində tez-tez polyak folkloruna və xalq mahnılarının öyrənilməsinə müraciət edirdilər. Bir çox polyak romantiklərinin fikircə, ən yaxşı dünya qavrayışı xalq “dünya qavrayışı” idi. Dünyanın bu cür qavrayışı insanlarla təbiət arasında sıx əlaqə yaradırdı.

Təbiət canlı və qeyri-adi bir amil kimi qəbul edilirdi. Romantikləri təbiətdəki dövriyyəli dirçəliş fenomeni maraqlandırır. Təbiətin bir hissəsi və eyni zamanda, onun ən mükəmməl elementi insan idi. Ədəbi əsərlərdə təbiət müxtəlif funksiyaları yerinə yetirirdi: hadisələr onun fonunda baş verirdi, o həm cəllad, həm orakul, həm dost, həm də insanların taleyinə müdaxilə edən güclü bir qüvvə kimi qələmə alınır.

XVIII əsrin sonu - XIX əsrin əvvəlləri polyak romantiklərinin əsərlərində mühüm rolunu lirika oynayırdı. Şair isə Tanrı tərəfindən seçilmiş bir insan kimi qəbul edilirdi. Şair və onun şeirləri bu dövrdə mühüm bir funksiyanı yerinə yetirirdi. Şair xalqın öndəri və orakulu idi, onun poeziyası isə cəmiyyətlə ünsiyyət vasitəsi kimi qəbul edilirdi.

O dövrün ədəbiyyatı qarşısında millətin özünüdərk hislərini oymaq, millətin və şəxsiyyətin azadlığı ideyalarını təqdim etmək əsas məsələlərdən biri idi. Şair isə öndər, siyasətçi funksiyasını yerinə yetirərək ictimai fikirləri ifadə edən və eyni zamanda onları nəzarətdə saxlayan şəxs idi. Şair öz ideallarını açıq şəkildə ifadə etməli idi.

Klassik poetik normalardan uzaqlaşan romantizm, əsasını bədii və ideoloji cəhətdən onu əks etdirən yeni janrlar yaratmağa başladı. Bu janrlar sırasına poetik roman, poetik povest, lirik-epik poema, ballada, açıq forma ilə səciyyələnən yeni dram növünü aid etmək olar. Bu dövrün yaradıcıları tarixi romanı modernləşdirmiş və ənənəvi romanlara yeni bədii və ideoloji formalar vermişdirlər.

Polyak romantizminin banisi Adam Mitskeviç hesab olunur.²²⁸ Lakin əsərlərinin ətraflı təhlili şairin yaradıcılığının (Qote, Hüqo və Bayronda olduğu kimi) maarifçi klassizm və romantizmin sərhədlərində balans etdiyini göstərir. Alina Vitkovska

228 A. Witkowska, *Romantyzm*, Warszawa, 2003, s. 237.

qeyd edir ki, Mitskeviç nəinki maarifçilik irsini inkar etməmiş, hətta öz əsərində onun sənətkarlıq və volterian rasionalizmi kimi ən dəyərli nailiyyətlərindən də istifadə etmişdir.²²⁹ Şairin bəzi romantik əsərləri də klassisizmə xas olan janrlarda yazılmışdır. Bunların sırasına müxtəlif romanslar, odalar və sonetləri aid etmək olar.

Polyak romantizminin başlanğıcı 1822-ci ildə Adam Mitskeviçin “Poeziya” (Balladalar və romanslar) (“Poezje” Balady i romanse) toplusunun nəşr olunması ilə əlaqədardır. Bu kitabın nəşr olunması polyak romantizminin inkişafının ilk mərhələsi hesab olunur.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, bu kitabın ön sözü Mitskeviçin müasirləri tərəfindən polyak romantizminin manifesti kimi qəbul edilmişdir.

“Romantik poeziya haqqında” adlı ön sözdə Mitskeviç öz estetik fikirlərini ifadə etmişdir. O, romantizmin əsasını xarici poeziyanı təqlid etməkdən imtina edib polyak poeziyasının milli özünəməxsusluğuna diqqət yetirməkdə görürdü. Həm romantik, həm də klassik poeziyanın ayrılmaz keyfiyyətini Mitskeviç reallığın əks olunmasında görürdü. Mitskeviçin fikrincə, polyak romantik poeziyası milli mədəniyyətlə əlaqəli olmalı, məzmununu xalq yaradıcılığı qaynaqlarından götürməli, həyata isə xalq baxışlarını gətirməlidir.

“Balladalar və romanslar” silsiləsini açan “Romantizm” balladasında, maarifçi rasionalizmlə romantizm arasında polemika təqdim edilir. Bu əsərdə müəllif maarifçiliyin nailiyyətlərini inkar etmədən açıq şəkildə romantizmin tərəfini tutur.

Belə ki, maarifçi rasionalizmin simvolu olan yaşlı insanla, romantizmin simvolu gənc kəndli qız arasındakı mübahisədə, Mitskeviç kəndli qızın dili ilə “hislər”, “iman” və “sevgi”yə üstünlük verir. Şairin fikrincə, hislər empirik biliyin çata bilmədiyi sahələrə keçə bilər. Bu hislər xalq üçün açıq, sivilisasiyanın təsiri ilə pozulmamış və öz təbii əsaslarını qoruyub saxlamışlar. Eyni zamanda, polemikanın daha geniş mənası da var idi. Məhdud müdrikliyə, diqqətli təmkinliyə və passiv gerçəkliyə ibadət etməyin qarşısında coşğunluğa, naməlumluğa üstünlük verilirdi. Məhz bu dövrdə Polşa cəmiyyətində fəal vətənpərvərlik (gizli təşkilatlar yaranmağa başladı) və milli opportunistlə mövcud siyasi şəraitə uyğunlaşma meyli arasında münaqişə yaranırdı. Balladalar silsiləsinin əsas leytmotivi “canlı həqiqətin” axtarışı və “xalqın qəlbinə” daxil olmaq idi. Balladalarda xalq poeziyasında ideal şəkildə təcəssüm etdirilən hiyləsiz sadəliyə, təbiiliyə yalnız ziyalı adamlar tərəfindən dəyərləndirilən formal düzgün gözəllik qarşı qoyulmuşdur. Mitskeviç bu əsərində folklor motivlərindən də istifadə etmişdir.

Mitskeviçin erkən yaradıcılığı xalq fantastikası üzərində qurulmuşdu. Əsərlərdə həm nəcib, həm də varlı insanlar bəşəriyyətə qarşı törədilmiş cinayətə görə cəzalandırılırdı, ədalət mühakiməçisi rolunda isə əsrarəngiz təbii qüvvələr çıxış edirdi.

“Balladalar və romanslar”da Mitskeviç özünəməxsus və canlı bədii obrazlar yaratmışdır. Onun əsərlərində təsvir edilən hadisələr yeniliyi və orijinallığı ilə seçilirdi. Artıq ilk şeirlər toplusunda Mitskeviç öz yaradıcı palitrasının qeyri-adi zənginliyini ortaya qoymuşdu. Şeirlərində yüksək romantik pafos, insan hislərinin ötürülməsində sadəlik və incə yumor mövcuddur. Şairin kiçik həcmli şeirləri çərçivəsində mürək-

kəb süjetlər mövcuddur. Buna baxmayaraq, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, XIX əsrin ilk onilliyində romantizm maarifçilərin və sentimentalistlərin ənənələri ilə sıx bağlı olmuşdur. Sonrakı dövrdə romantizmin elementləri tədricən ədəbi balladaya daxil olmağa başladı. Bu janr polyak folklorunun nümunələri, motivləri və süjetlərinin geniş istifadə olunmasına imkan yaradırdı.

Polyak romantizminin növbəti inkişaf mərhələsində poema və poetik povest janrları məşhurlaşmağa başladı. Bu janrlar müstəqillik uğrunda mübarizə mövzuları üçün münasib idi. Süjetin əsasında adətən müasir dövrün problemlərini əks etdirən tarixi hadisələr dururdu.

Polyak romantizmi tarixində ilk romantik poemalardan biri 1823-cü ildə Adam Mitskeviç tərəfindən yazılmış "Grajina" ("Grayna") poeması olmuşdur. Bu əsər polyak romantizminin qəhrəmanlıq və patetik xəttinin eləcə də tarixi janrın inkişafının əsasını qoydu (süjet litvalıların Tevton ordeni ilə apardığı mübarizə dövründən götürülmüşdür). Poemada keçmişdə baş vermiş hadisələr XIX əsr hadisələri ilə üst-üstə gəlir və xarici işğalçıların hücumu xalqın mövcudluğunu təhlükə altına qoyur. Əsərin əsas ideyası vətənpərvərlik borcu və şəxsi ambisiyaları üçün işğalçı ilə əlbir olmağa yolverilməməklə əlaqədar idi.

Sonralar Antoni Malçevski (1828 – ci ildə "Mariya" ("Maria") poeması) kimi digər polyak romantikləri də öz yaradıcılıqlarında poema janrına müraciət etməyə başladılar. Polyak romantizminin inkişafının ilk dövründə bu janrın ən yüksək zirvəsi Adam Mitskeviçin 1828-ci ildə yazdığı "Konrad Vallenrod" ("Konrad Wallenrod") poeması hesab olunur. Poemada müəllif sevgi mövzusunda, vətəninə uzaqda yaşayan Konrad Vallenrodun çətin taleyi və vətənpərvərlik mövzularına toxunur. Bu poema gənc Yulius Slovatskiyə təsir etmişdir və o, "Konrad Vallenrod"un təsiri altında "Yan Bielecki" ("Jan Bielecki"), "Ərəb" ("Arab"), "Keşiş" ("Mnich") kimi poemaları yazmışdır.

Polyak romantizminin inkişafına 1826-cı ildə Adam Mitskeviç tərəfindən 18 əsərdən ibarət və şərq motivləri ilə zəngin olan "Kırım Sonetləri" ("Sonety kırımkie") toplusu da təsir etmişdir. "Kırım sonetləri" oxucuları lirikası, şərq mənzərələrinin gözəlliyi, habelə tərk edilmiş vətən həsrətində olan qəhrəman ("zəvvar") obrazı ilə valeh etmişdir.

Sonralar "Kırım Sonetləri" əsəri "Polyak Qafqaz şairləri": Tadeuş Lada-Zablotki, Vladislav Şşelnitski, Mixal Butovt-Andjeykoviç və başqalarını öz əsərlərində Şərq motivlərinə müraciət etmələrinə səbəb olmuşdur. Ksaveri Petraşkeviç Adam Mitskeviçin "Kırım sonetləri" əsərinin təsiri ilə "Qafqaz sonetləri" adlı şerlər toplusunu yazıb nəşr etdirmişdir.

Beləliklə, 1832-ci ildən 1846-cı ilədək romantizm polyak ədəbiyyatında aparıcı cərəyana çevirilmişdir. Bu dövrdə Mitskeviçin ən yaxşı əsərləri olan "Dzyadi" və "Pan Tadeuş" işıq üzü gördü.

Mitskeviçin "Dzyadi" əsəri polyak romantizminin ilk dram əsəri sayıla bilər; birincisi ona görə ki, bu əsər polyak ədəbiyyatında ilk dram əsəri idi ki, öz strukturu və məzmunu ilə klassisizm stilində yazılmış dram əsərlərindən fərqlənirdi, ikincisi isə, ona sonrakı dövrdə polyak dramaturqları tərəfindən yazılmış dram əsərlərinin

xüsusiyyətlərinin xas olmasını müşahidə etmək olar.

Bu dram əsərinin fərqliliyi ən əvvəl klassik üçlü prinsipindən - yəni məkan, zaman və hərəkət vəhdətindən kənara çıxması idi. Mitskeviçin bu dram əsərində məkan vəhdəti yoxdur. Aksiya Vılñsdə, Varşavada, həbsxana kameralarında, aristokratik salonlarda, Lvov yaxınlığındakı bir kənd evində və nəhayət, sürgündə baş verir. Mitskeviç eyni zamanda zaman vəhdəti çərçivəsindən də kənara çıxdı; aksiyalar 1823-1831-ci illər arasında baş verir. Dramda hərəkət birliyi də yoxdur, çünki əsər xalqın əzabından, Konradın Tanrı ilə mübarizəsindən bəhs edir. Əsərdə cəmiyyətin və işğalçıların xarakteri haqqında məlumat verilir, polyak millətinin gələcəyi haqda məsələ qaldırılır.

Əsərin ona romantik dram əsəri xarakterini bəxş edən daha bir xüsusiyyət onun sərbəst (fragmentar) məzmunudur. Əsərin hər bir hissəsi, hər bir səhnəsi müstəqil şəkildə mövcud ola bilər. “Dzyadı” əsərində eləcə də səbəb və nəticələrin ardıcılığı kimi qəbul edilən bir hərəkət də yoxdur.

“Dzyadı” dramı başqa polyak şairlərinin yaradıcılığına da təsir etmişdir. Mitskeviçin ardınca Yulius Slovatski “Kordian”, Ziqmunt Krasinski isə “Qeyri-ilahi komediya” dramlarını yazmışlar.

Göründüyü kimi, bu ərəfədə polyak romantikləri dramatik poema və romantik dram janrlarına müraciət edirdilər.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, Mitskeviç öz son nəhəng “Pan Tadeuş” əsərində ölkəsinin keçmişinin tarixini təhlil edib, nəticədə, ölkədə baş verən hadisələrə qiymət vermək cəhdləri polyak ədəbiyyatında realizmin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur.²³⁰ Belə ki, Mitskeviçin “Pan Tadeuş” əsəri romantizmlə realizm arasında duran bir əsərdir. Təbiətin romantik təsvirləri ilə yanaşı Mitskeviç poemada əski polyak cəmiyyətinin çatışmazlıqlarını gizlətmədən XIX əsrin əvvəllərinin hadisələrini real və ardıcıl şəkildə təsvi etmişdir.

Bu poema söz yaradıcılığının şah əsəri, personajların tipləşdirilməsi və fərdləşdirilməsi haqqında bir əsər, sonralar isə əski polyak həyat və məişətinin ensiklopediyası olmuşdur.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Mitskeviçin yaradıcılığına sonrakı dövrlərdə bir çox polyak yazıçısı və şairləri müraciət etmiş və görkəmli polyak şairinin ən yaxşı ənənələrini davam etdirmişlər.